

УДК 930 (737)

DOI: <https://doi.org/10.31470/2616-6275-2021-5-121-135>

Олександр Касперович

нумізмат, дослідник
(Бердянськ, Україна)

Olexandr Kasperovich

numismatist, researcher
(Berdyansk, Ukraine)

a_kasp@ukr.net

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1169-9681>

Гінтаутас Юшкаускас

нумізмат, дослідник
(Умань, Україна)

Gintautas Yushkauskas

numismatist, researcher
(Uman, Ukraine)

gintas6265@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2339-3794>

**ДО ПИТАННЯ БАЗОВОЇ ПЕРІОДІЗАЦІЇ НАСЛІДУВАНЬ РИМСЬКИХ
ІМПЕРСЬКИХ ДЕНАРІЇВ В АРЕАЛІ ЧЕРНЯХІВСЬКОЇ КУЛЬТУРИ:
КОНЦЕПЦІЯ ДВОХ «ХВИЛЬ»**

**ON THE QUESTION OF THE BASIC PERIODIZATION OF IMITATIONS
OF THE ROMAN IMPERIAL DENARIII IN THE CHERNYAKHIV CULTURE
AREA: THE CONCEPT OF TWO «WAVES»**

Анотація.

Статтю присвячено вдосконаленню існуючої типологізації та періодизації наслідувань римських імперських денаріїв, які виготовлялися в ареалі черняхівської культури протягом II – IV століть.

Задля вирішення цього завдання авторами запропоновано та використано комплексну аналітичну схему, що складається із системи класифікаційних параметрів типологізації наслідувань римських монет в ареалі черняхівської культури. Використання зазначеної схеми дозволило сформулювати «профілі» та обґрунтувати наявність у загальній сукупності наслідувань римських денаріїв двох великих, хронологічно відокремлених та таких, що не перетинають одна одну, груп («хвиль») наслідувань.

Подальший аналіз дозволив більш детально описати та співставити зазначені дві «хвилі» наслідувань. Установлено, що перша «хвиля» стосується періоду поступового потрапляння римської срібної монети до ареалу черняхівської культури (II – початок III століття), що дозволяє суттєво уточнити поширену в літературі точку зору, згідно з якою всі наслідування відносяться до 2-ої половини III століття або навіть пізнішої пори. Друга ж

«хвиля», дійсно, стосується другої половини III – початку IV століття, як і було вже встановлено в літературі.

Таким чином, за результатами дослідження обґрунтовано комплексний підхід щодо класифікації наслідувань в ареалі черняхівської культури, вдосконалено типологізацію таких наслідувань та суттєво уточнено хронологічні рамки їх виготовлення.

Ключові слова: наслідування римських імперських денаріїв, ареал черняхівської культури, типологізація, періодизація, дві «хвилі» наслідувань.

Abstract.

Imitations of Roman coins, the findings of which are very numerous and diverse in Ukraine, have already attracted the attention of researchers. The material accumulated over the last two decades, when taking into account its scale and diversity, allows us to state that imitations of Roman coins in the area of Chernyakhiv culture, is an unique and large-scale phenomenon, visible on the imaginary «map» of ancient numismatics. In this context, the growing number of new findings of imitations actualizes the task of more detailed and meaningful categorization of the accumulated material, in order to create a certain integral «canvas» of such a phenomenon as the imitations of Roman coins from the area of Chernyakhiv culture.

The article is devoted to the improvement of the existing typology and periodization of imitations of Roman imperial denarii, which were made in the area of Chernyakhiv culture during the II - IV centuries. To solve this problem, the authors proposed and used an analytical scheme, consisting of a set of classification parameters for the typology of imitations of Roman coins in the area of Chernyakhiv culture. The use of this scheme allowed to form «profiles» and to substantiate the presence in the general set of imitations of two large, non-intersecting groups («waves») of imitations.

Further analysis allowed to describe and compare these two «waves» of imitation in more detail. It was found that the first «wave» refers to the period of gradual entry of the Roman silver coins into the area of Chernyakhiv culture (II - early III century), which significantly clarifies the common view, according to which all imitations belong to the second half of the III century or even later. The second «wave» of imitations really refers to the second half of the III - early IV century, as it was established in the literature.

Thus, the results of the study substantiated a comprehensive approach to the classification of imitations of Roman coins in the area of Chernyakhiv culture and significantly clarified the chronological framework of their production. In the future, the concept of two «waves» and the analytical scheme proposed by the authors may contribute to a more accurate classification and periodization of the whole array of imitations of Roman coins, which were made in the area of Chernyakhiv culture

Key words: *imitations of Roman imperial denarii, area of Chernyakhiv culture, typology, periodization, two «waves» of imitations.*

Постановка проблеми. Наслідування римських монет, знахідки яких на території України надзвичайно численні та різноманітні, вже досить давно привернули увагу дослідників. Накопичений за останні два десятиріччя матеріал за своїми масштабами та розмаїттям дозволяє стверджувати, що наслідування римських монет в ареалі черняхівської культури, безсумнівно, становлять унікальне та досить масштабне явище, виразно помітне на умовній «мапі» античної нумізматики, яке на період свого розквіту, фактично, не має аналогів.

За цих умов зростаюча кількість нових знахідок наслідувань (як денаріїв, так і монет інших номіналів) актуалізує завдання щодо розробки базової аналітико-класифікаційної схеми опису та категоризації накопиченого матеріалу з метою подальшого створення на основі цієї схеми певного цілісного «полотна» такого явища, як наслідування римських монет в ареалі черняхівської культури. У свою чергу, вирішення такого завдання, окрім внутрішнього впорядкування виявлених наслідувань, сприятиме більш ефективному використанню нумізматичного матеріалу для з'ясування інших питань історії черняхівської культури. Крім того, це сприятиме розв'язанню більш конкретної проблеми, – змістовної типологізації та датування наслідувань римських імперських денаріїв в ареалі черняхівської культури.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Кількість досліджень феномену наслідувань римських монет та його можливих імплікацій щодо уточнення історії черняхівської культури зростає пропорційно до кількості знахідок таких наслідувань. Зокрема, вже проведено значну роботу по каталогізації знахідок наслідувань¹. Дослідження значної кількості питань щодо феномену наслідувань в ареалі черняхівської культури в досить широкому історико-археологічному контексті належать К. Мизгіну² та А. Бурше³. Також заслуговують на увагу змістовні та вдалі спроби виокремлення в загальному масиві наслідувань специфічних груп для більш точного опису та датування відповідного типу наслідувань⁴. Однак, у цілому досить помітне фокусування досліджень або на певних специфічних групах наслідувань, або на окремих аспектах їх виготовлення та обігу, які з тих чи інших причин привернули увагу дослідників. Наприклад, дослідження феномену литих денаріїв I–III століть⁵, питання технології виготовлення наслідувань⁶ та ін.

¹ Anokhin 2015

² Myzgin 2009

³ Burshe, Myzgin 2017

⁴ Anokhin 2018

⁵ Nadvirniak, Pohorilets 2019

⁶ Burshe, Myzgin 2017

Наразі бракує комплексних узагальнюючих досліджень, спрямованих на систематизацію накопиченого матеріалу, зокрема щодо наслідувань римських імперських денаріїв I–III століть. Така систематизація потребуватиме й вирішення методологічних питань, у тому числі й питання розробки та використання єдиної методологічної схеми з наскрізною системою базових параметрів. Це дозволило б сформувати єдиний аналітичний простір дослідження феномену наслідувань римських монет в ареалі черняхівської культури, виявлення їх різних груп та різновидів а також співвідношення між ними. Зауважимо, що таких значущих ознак може бути досить багато, якщо взяти до уваги розмаїття варіантів наслідувань в ареалі черняхівської культури.

Теоретико-методологічні основи дослідження. Основний метод – порівняльний аналіз та узагальнення його результатів на основі запропонованої авторами системи наскрізних класифікаційних параметрів/ознак для типологізації наслідувань римських монет в ареалі черняхівської культури.

Формулювання цілей статті полягає: 1) у розробці комплексного підходу щодо класифікації наслідувань як цілісної системи диференціюючих параметрів/ознак, певної наскрізної «системи координат», яка відображала б значущі для класифікації масиву знахідок параметри та дозволяла б на основі формування відповідних «профілів» виокремлювати специфічні групи наслідувань та встановлювати зв'язки між цими групами; 2) в обґрунтуванні з використанням зазначеного підходу наявності двох великих та **хронологічно ізольованих** одна від одної груп наслідувань римських імперських денаріїв та, відповідно, уточненні хронологічних рамок виготовлення наслідувань римських монет в ареалі черняхівської культури.

Виклад основного матеріалу дослідження. За базову аналітичну схему для формування «профілів» наслідувань з метою класифікації та виокремлення груп/підгруп/різновидів пропонується використовувати такий перелік класифікаційних параметрів¹ (Табл. 1).

Таблиця 1

Класифікаційні параметри для типологізації наслідувань римських монет в ареалі черняхівської культури

	ПАРАМЕТР	ОПИС, ЗМІСТ ТА АНАЛІТИЧНИЙ ПОТЕНЦІАЛ ПАРАМЕТРА
1.	Технологія виготовлення наслідування	Йдеться про базову технологію, варіантів якої для наслідувань досить небагато – карбування, плакування (посріблення або позолота), литво. Аналітичний потенціал параметра «технологія виготовлення» полягає в тому, що саме технологія виявилася однією з найбільш сталих первинних ознак, на основі якої виокремлюються найбільш великі сукупності наслідувань, які надалі також можуть бути диференційовані на підгрупи за іншими параметрами/ознаками.

¹ Необхідною вимогою до класифікаційних параметрів має бути їх невинуватий та повторюваний відносно всієї сукупності характер, лише в цьому випадку вони можуть бути основою виокремлення тих чи інших груп/підгруп/різновидів.

2.	Матеріал, відповідність матеріалу прототипові	Визначається матеріал, з якого виготовлено наслідування, та його відповідність матеріалові прототипу. Аналітичний потенціал даного параметра, особливо щодо відповідності матеріалу наслідування матеріалові прототипу, полягає у визначенні функціонального призначення наслідування – чи це введення у грошовий обіг наявного дорогоцінного металу (карбовані наслідування з якісного срібла чи золота), чи це підробка (плаковані бронзові наслідування), чи просто монетовидна прикраса (приклад – литі у сріблі копії римських бронзових фолісів IV століття).
3.	Стилістика	Досить складний для формалізації параметр, який, однак, має велике значення для виокремлення тих чи інших груп наслідувань. Мають значення впізнаваність прототипу, наявність тих чи інших стилістичних повторюваних деталей зображення та ін. Аналітичний потенціал – виокремлення на основі стилістичної єдності певних груп наслідувань, що становить вагомий аргумент для віднесення відповідних груп до єдиного географічного та хронологічного простору. Зокрема, усталеність певного стилю наслідувань може свідчити про більш високий ступінь організації їх виробництва.
4.	Географічна локалізація знахідок	Визначення місць знахідок наслідувань. Аналітичний потенціал параметра: зважаючи на те, що наслідування були засобом локального грошового обігу та накопичення, місця із найбільшою концентрацією знахідок з великою ймовірністю одночасно можна визначити й місцями їх виготовлення. У поєднанні зі штемпельним аналізом (виявлення одноштемпельних наслідувань) дане припущення може сприяти визначенню ареалу обігу наслідувань, виготовлених однією «майстернею».
5.	Основні (домінуючі) прототипи	Визначення основних прототипів для виготовлення наслідувань. Аналітичний потенціал цього параметра полягає у визначенні, насамперед, найбільш поширених монет в ареалі, де було виготовлено наслідування, а також (але з певними та досить суттєвими застереженнями) у датуванні самого наслідування.
6.	Ознаки альтернативного (немонетного) використання	Наявність отворів, вушок (або їх слідів) та ін., які свідчать про «немонетне» використання наслідувань – у першу чергу як амулетів та прикрас. Аналітичний потенціал цього параметра полягає у: 1) визначенні масштабів нецільового (немонетного) використання власне монет та наслідувань; 2) виокремленні специфічних монетовидних предметів (прикрас, амулетів), виготовлених за мотивами тих чи інших монет, але які з самого початку виготовлялись не як монети, а як прикраси.
7.	Ступінь обігового зношення (як маркер часу в обігові)	Йдеться про типові ознаки перебування монети в обігу, типове зношення рельєфу, яке виникає у процесі обігу. Аналітичний потенціал ознаки – в першу чергу датування монети, а також установлення її співвідношення до інших монет із наближеним ступенем зношення. Особливо цінною ця ознака стає при аналізові комплексних знахідок.
8.	Штемпельні зв'язки та перетини з іншими монетами	Наявність штемпельних перетинів різних монет – чи не найсильніша ознака їхньої спорідненості та приналежності до однієї групи (щонайменше, – з урахуванням місця та часу виготовлення). Принципово важливе те, що в певних «замкнутах» умовах (наприклад, у роботі однієї монетної майстерні) штемпельні перетини різних монет виникають, фактично, як обов'язкові ¹ .

¹ Цей феномен дуже добре прослідковується на прикладі малотиражних провінційних монет. Також він яскраво проявився у зазначених наслідуваннях – всередині кожної з двох «хвиль» штемпельні зв'язки дуже поширені та численні.

Змістовне наповнення наведених у таблиці параметрів/ознак дозволить визначити «профілі» тих чи інших наслідувань та на основі співставлення зазначених «профілів» забезпечить можливість виокремлювати сталі групи чи різновиди наслідувань. При цьому важливо брати до уваги весь комплекс параметрів в його цілості (наприклад, наявність у кількох наслідувань ознак немонетного використання не може бути достатньою підставою для віднесення їх до однієї хронологічної групи, вданому разі необхідне співпадіння і за іншими параметрами).

Зазначимо, що дане дослідження сфокусоване на аналізові на основі запропонованої класифікаційної схеми саме наслідувань *римських імперських денаріїв*; наслідування інших номіналів (ауреусамів, сіліквів, фолісів тощо) не обрано предметом цього дослідження, хоча запропонована схема цілком може бути прийнятною для застосування і в інших варіантах.

Основна гіпотеза дослідження зводиться до того, що у масиві наслідувань римських імперських денаріїв в ареалі¹ черняхівської культури існують дві самостійні та хронологічно ізольовані одна від одної великі групи наслідувань, які відповідають двом «хвилям»² виготовлення таких наслідувань.

За ключові (первинні) ознаки виокремлення наслідувань першої та другої «хвилі» було обрано технологію виготовлення та матеріал як найбільш сталі, повторювані параметри, що характеризують кожну з «хвиль».

Перша «хвиля» наслідувань. З точки зору технології та матеріалу наслідування першої «хвилі» – це карбовані з досить високоякісного срібла монети, для карбування яких використовувалися самостійно виготовлені (а не скопійовані) штемпелі. При цьому стилістична «розбіжність» денаріїв першої «хвилі» була надзвичайною, – від, фактично, не впізнаваних, украй схематичних штемпелів, де вже важко встановити прототип (Мал. 1, №№ 1, 2), до, фактично, повних копій своїх прототипів, де лише певні стилістичні відхилення (помітні лише фахівцям) та несуттєві помилки в легендах свідчать, що перед нами наслідування, а не римський оригінал (Мал. 1, №№ 3, 4).

¹ Автори свідомо уникають словосполучення «черняхівські наслідування» стосовно всього комплексу наслідувань римських імперських денаріїв та використовують словосполучення «ареал черняхівської культури». Це обумовлено необхідністю зробити акцент саме на географічній локалізації місця виготовлення та обігу зазначених наслідувань. Адже, як буде показано далі, наслідування першої «хвилі» виготовлялись дещо раніше від загально визнаної нижньої хронологічної межі черняхівської культури (перша половина III століття) та, ймовірно, відносяться до періоду її становлення. Проте виготовлялися вони на тій самій території.

² Вибір досить метафоричного терміну «хвиля» не випадковий, адже використання більш звичних термінів «етап» або «фаза» передбачає наявність певної спадкоємності між етапами або фазами певного цілісного процесу; в даному випадку між «хвилями» спадкоємність, фактично, відсутня (це буде показано нижче). На думку авторів, термін «хвиля», при всій своїй метафоричності, більш точно відображає сутність процесів, що відбулися в царині наслідування римських монет в ареалі черняхівської культури протягом приблизно другої половини II – середини IV століть.

Рис. 1. Наслідування імперських денаріїв, перша «хвиля».

Така неусталеність стилю свідчить і про неусталеність та певну ситуативність самого процесу виготовлення цих наслідувань. Адже, дійсно, в наслідуваннях першої «хвилі» немає жодних стилістичних стандартів, що свідчить про слабку організацію, децентралізацію та кустарний характер виробництва. У той же час, базовою та, фактично, незмінною ознакою наслідувань першої «хвилі» виступає той факт, що всі вони, майже без винятків, – срібні¹, причому виготовлені зі срібла досить високої проби². При цьому фактична відсутність на наслідуваннях першої хвилі отворів, вушок свідчить, що вони виконували саме функцію грошей, отже, якимось альтернативне, «немонетне» їх використання не передбачалося. Відповідно, виготовлення таких наслідувань забезпечувало вирішення цілком прагматичного завдання щодо монетизації (введення в обіг) наявного срібла. Причому, на відміну від наслідувань другої «хвилі», виконувалось це завдання, так би мовити, чесно, адже кожна така монета була дійсно срібною.

Окремо слід відзначити наявність великої кількості наслідувань першої «хвилі» з ознаками довгого перебування в обігу, що також досить переконливо свідчить про відносно ранній період їхнього виготовлення (Мал. 2). Необхідно акцентувати, що мова йде не просто про монети, які збереглися в поганому стані, що може бути результатом, наприклад, корозії, а саме про екземпляри із класичним обіговим зношенням. На малюнку 2, №№ 1 та 2, наведено саме такі

¹ Відомі поодинокі знахідки литих копій наслідувань першої «хвилі», але їх доцільно розглядати як частину іншого феномену, пов'язаного з виготовленням так званих «лімесних» денаріїв; просто у випадку із появою «лімесних» наслідувань першої «хвилі» як моделі для копіювання було обрано наслідування. Але це вже вторинний процес, який прямо не стосується виготовлення самого наслідування, що стало моделлю для своєї «лімесної» копії.

² Burshe, Myzgin 2017: 41

екземпляри – відкарбовані з якісного срібла та, фактично, без жодних слідів корозії, але з ознаками значного обігового зношення.

Рис. 2. Наслідування імперських денаріїв першої «хвилі» з ознаками довгого перебування в обігу у співставленні з денаріями Марка Антонія з надкарбуваннями Веспасіана

Звісно, виникає питання, – як оцінити період обігу денарія, зважаючи на ступінь його зношення? На нашу думку, досить показовим матеріалом для співставлення може бути аналіз денаріїв I ст. до н.е., які за часів Веспасіана отримали надкарбування IMP VES з метою підтвердження їхньої валідності як платіжного засобу. Ці денарії дають цілу галерею зразків того, як виглядають римські денарії, які перебували в обігу 100 і більше років. На малюнку 2, №№ 3 та 4, за референтний зразок наведено 2 денарії Марка Антонія з надкарбуваннями Веспасіана, які наносилися у 74 –79 pp¹. Тобто, це зручний та вельми наглядний зразок того, як приблизно виглядає римський денарій, що пробув в обігу близько 100 років. Співставлення з наведеними прикладами наслідувань першої «хвилі» (Мал. 2) свідчить, що вони мають приблизно той же ступінь обігового зношення, що й наведені за зразки денарії з надкарбуванням Веспасіана. Окремо слід зазначити, що таких зношених наслідувань у першій «хвилі» досить багато, що свідчить про те, що значна їх частина перебувала в обігові, щонайменше, кілька десятиріч і що вони, ймовірно, є приблизними «однолітками» основної маси римських денаріїв I–II століть, що знаходять в

¹ Зображення денаріїв Марка Антонія із надкарбуваннями Веспасіана взято з архіву сайту www.cngcoins.com, а саме:

1) <https://www.cngcoins.com/Coin.aspx?CoinID=381313>

2) <https://www.cngcoins.com/Coin.aspx?CoinID=378775>

Україні, та для більшості з яких характерний дуже високий ступінь обігового зношення.

Таким чином, наслідування першої «хвилі», скоріше за все, виготовлялись одночасно з початковим етапом надходження римської монети (денаріїв) на територію сучасної України (тобто, до подій III століття), коли дефіцит срібної монети був цілком ймовірним, і становили процес монетизації срібла, коли дорогоцінний метал запускався в обіг шляхом карбування наслідувань, більшою або меншою мірою схожих на прототипи.

Друга «хвиля» наслідувань.

З технологічної точки зору даний тип наслідувань – це плаковані сріблом бронзові підробки, що принципово відрізняє наслідування другої «хвилі» від наслідувань першої «хвилі». Звертає на себе увагу досить рівний, дуже наближений до оригіналу стиль виконання (Мал. 3). Немає жодних проблем із впізнаваністю прототипу, навіть легенди у більшості випадків виконано без помилок. Звісно, мають місце штемпелі, далекі від прототипів (наприклад, реверс №1 на Мал. 3), але і їм дуже далеко до окремих, майже фантазійних, образів першої «хвилі» наслідувань (Мал. 1, №№ 1, 2).

Рис. 3. Типові наслідування імперських денаріїв, друга «хвиля».

У цілому не вдалося виявити серед наслідувань другої «хвилі» екземплярів із типовими ознаками довгого перебування в обігу. Характерна ж для цих наслідувань розмитість рельєфу – наслідок використаної технології виготовлення. Фактично, детальний опис другої «хвилі» наслідувань денаріїв уже зроблено¹, проте в іншому дослідницькому контексті та з використанням іншої термінології, а також визначено період їх виготовлення: кінець III – початок IV століття.

Узагальнимо й порівняємо «профілі» першої та другої «хвиль» наслідувань римських імперських денаріїв у зведеній таблиці (Табл. 2).

¹ Anokhin 2018

**Порівняння першої та другої «хвилі» наслідувань денаріїв
за ключовими параметрами/ознаками**

НАСЛІДУВАННЯ ПЕРШОЇ «ХВИЛІ»	ПАРАМЕТР	НАСЛІДУВАННЯ ДРУГОЇ «ХВИЛІ»
Карбування самостійно виготовленими штемпелями	1. <i>Технологія виготовлення наслідування</i>	Плакування
Якісне срібло, що відповідає матеріалові прототипу (в окремих випадках навіть перевершує його за якістю)	2. <i>Матеріал, відповідність матеріалу прототипові</i>	Плакована бронза, не відповідає матеріалові прототипу
Надзвичайне розмаїття, від, фактично, фантазійних невідомих образів, до, практично, повної відповідності прототипу	3. <i>Стилістика</i>	Відсутність значного розмаїття, високий ступінь стилістичної відповідності прототипові; фактично, повна впізнаваність прототипу, щонайменше, на рівні імені імператора
Ареал черняхівської культури	4. <i>Географічна локалізація знахідок</i>	Ареал черняхівської культури
У «впізнаваній» частині наслідувань як прототипи домінують імператори періоду Траяна – Коммода, з дуже несуттєвими винятками. Зафіксована значна кількість наслідувань «раннім» імператорам – Траяну, Адріану та навіть Веспасіану.	5. <i>Основні (домінуючі) прототипи</i>	Безумовно домінують прототипи, пов'язані з імператорами династії Антонинів, – Коммод, Марк Аврелій, Антонін Пій. Наслідування імператорам більш раннього періоду, фактично, відсутні ¹ .
Фактично, відсутні. Отвори зустрічаються не частіше ніж у римських монетах регулярного випуску; тобто, дані монети виготовлялися для грошового обігу	6. <i>Ознаки альтернативного (немонетного) використання</i>	Фактично, відсутні, ці наслідування виготовлялися для грошового обігу
Наявна велика кількість екземплярів з ознаками дуже довгого перебування в обігові (кілька десятиріч або навіть більше).	7. <i>Ступінь обігового зношення (час перебування в обігові)</i>	Екземпляри з ознаками довгого перебування в обігу та відповідним типовим обіговим зношенням рельєфу не зустрічаються; погана збереженість багатьох пояснюється саме технологією їхнього виготовлення
Численні штемпельні зв'язки та перетини всередині наслідувань першої «хвилі» при одночасній відсутності таких зв'язків із наслідуваннями другої «хвилі»	8. <i>Штемпельні зв'язки та перетини з іншими монетами</i>	Численні штемпельні зв'язки та перетини всередині наслідувань другої «хвилі» при одночасній відсутності таких зв'язків із наслідуваннями першої «хвилі»

¹ Anokhin 2018: 36

Як бачимо, перша та друга «хвилі» наслідувань імперських денаріїв, фактично, не перетинаються за багатьма ознаками, окрім географічної локалізації знахідок та домінуючих базових прототипів (денарії Траяна – Коммода; хоча для другої «хвилі» цей діапазон, фактично, зводиться до Антоніна Пія – Коммода). Виходячи з цього, можна зробити попередній висновок, що в певному сенсі процес виготовлення наслідувань імперських денаріїв на території України був дискретним, і перша «хвиля» не переходила у другу «хвилю». Перша «хвиля» мала надзвичайну кількість штемпельних перетинів всередині себе, аналогічно, – друга «хвиля» відзначається наявністю великої кількості взаємопов'язаних штемпелями екземплярів. Тобто, всередині кожної із «хвиль» штемпельні зв'язки були надзвичайно розвинутими та сильними, але при цьому між собою ці дві «хвилі» не перетинаються і становлять дві окремі групи. Таким чином, це дві самостійні «хвилі» наслідувань римських імперських денаріїв в ареалі черняхівської культури, які не перетинаються за багатьма ключовими параметрами та не мають штемпельних зв'язків.

Зважаючи на те, що зазначені дві «хвилі» мають єдиний географічний ареал, але не співпадають за багатьма базовими параметрами та не перетинаються між собою, виглядає цілком слушною гіпотеза, що виготовлення цих двох сукупностей («хвиль») наслідувань рознесено хронологічно.

Час виготовлення наслідувань другої «хвилі» можна вважати встановленим, – це кінець III – початок IV ст¹. Фактично, в контексті запропонованої концепції двох «хвиль» у зазначеному дослідженні йдеться про наслідування другої «хвилі», а обґрунтоване автором датування не викликає жодних заперечень, більше того, – певним чином дає відповідну точку для датування наслідувань «першої» хвилі.

Але коли ж карбувались наслідування першої «хвилі»? Надзвичайне розмаїття прототипів, стилів виконання свідчать про кустарність та децентралізованість виробництва цих монет; високоякісне срібло – про те, що мета їх виготовлення полягала в поповненні обігу додатковою (але срібною!) монетою. Наявність значної кількості дуже зношених екземплярів свідчить про те, що в обігу деякі з цих наслідувань перебували досить довго, щонайменше десятки років. Таким чином, з урахуванням проведеного вище аналізу, гіпотезою, яка найбільш несуперечливо поєднує в собі виявлені параметри наслідувань першої «хвилі», буде припущення, що вони відносяться до першого періоду поступового потрапляння римської монети на територію, де формувалася черняхівська культура, ймовірно, протягом II ст., починаючи від римського підкорення Дакії та приблизно до періоду правління династії Северів.

Зазначене датування першої «хвилі» наслідувань суперечить поширеній в літературі точці зору, згідно з якою всі наслідування римських імперських

¹ Anokhin 2018

денаріїв з ареалу черняхівської культури відносять до періоду середини III ст. і пізнішого. Це також суперечить тезі, згідно з якою карбування власної срібної монети не мало сенсу, оскільки її і так було дуже багато, і срібні наслідування (в нашій термінології – це наслідування першої «хвилі») були імпортом¹. Але ці тези базуються на припущенні, що обіг римської монети в ареалі черняхівської культури розпочався, власне, зі значними надходженнями римського срібла в період Скіфських війн. Дійсно, найбільш масштабне «вливання» римського срібла відноситься саме до цього періоду, відповідно, цей факт не викликає заперечень. І дійсно, після такого «вливання» карбувати власну монету вже не було жодного сенсу.

Але виникає питання: а що було до так званих «Скіфських війн», особливо на територіях, безпосередньо наближених до кордонів Римської Імперії? Невже жодного грошового обігу не було? Навряд чи. Цілком ймовірно, що як раз у цей період (II – початок III ст.) потрапляння римської монети на територію становлення черняхівської культури було вельми обмеженим, відповідно, карбування власних срібних наслідувань цілком мало сенс.

За робочу гіпотезу можемо взяти припущення, що наслідування першої «хвилі» створювалися на прикордонних з Римською Імперією територіях, ймовірно, у дакійському етнічному субстраті, який згодом став частиною поліетнічної черняхівської культури, приблизно у другій половині II – самому початку III століть. На користь такої гіпотези свідчить, по-перше, той факт, що дакійці вже мали певний досвід виготовлення наслідувань (тобто, це не було для них чимось новим), і по-друге – близькість до кордону з Імперією стимулювала торгівлю, а прикордонна торгівля завжди стимулювала і виготовлення наслідувань, що імітують домінуючі на той чи інший час монетні типи. Крім того, ця гіпотеза добре пояснює наявність великої кількості наслідувань із ознаками довгого перебування в обігу, значну кількість наслідувань денаріїв Траяна та Адріана (при, фактично, повній їх відсутності серед наслідувань другої «хвилі») та відсутність спадкоємності між наслідуваннями першої та другої «хвилі».

Пізніше, вже у III столітті, наслідування першої «хвилі» приєдналися до римських монет, що потрапили до ареалу черняхівської культури протягом 230 – 270-х років та «розчинились» у них, ставши частиною єдиного великого масиву римської монети в ареалі черняхівської культури. Але перед цим наслідування першої «хвилі» встигли побути щонайменше кілька десятиліть в обігу, чим і пояснюється велика кількість зношених екземплярів. І саме поява значної кількості римського срібла в період «Скіфських війн» стала тією подією, яка зупинила виготовлення срібних наслідувань першої «хвилі», бо це, по-перше, дійсно, втратило сенс, і, по-друге, – племена, що виготовляли ці наслідування, остаточно приєдналися до поліетнічного конгломерату черняхівської культури.

¹ Myzgin 2009: 94

Зазначена гіпотеза дозволяє географічно та хронологічно локалізувати наслідування першої «хвилі», і при цьому жодним чином не протирічить ані факту потрапляння великої кількості срібної римської монети внаслідок подій III століття, ані тезі щодо того, що в тих умовах виготовлення власної повноцінної срібної монети не мало сенсу.

Що ж до другої «хвилі» наслідувань денаріїв, то вона становить частину більш пізнього, широкого та комплексного, явища системного виготовлення різних наслідувань, яке було реалізовано вже на зовсім іншій технологічній та, ймовірно, організаційній основі, і яке відноситься вже до другої половини III – першої половини IV століття. Але принципово важливе те, що, фактично, друга «хвиля» наслідувань імперських денаріїв жодним чином не була продовженням першої «хвилі». Це два самостійні явища, хронологічно рознесені, ймовірно, приблизно на століття.

Висновки дослідження.

1. Результати аналізу на основі запропонованої авторами єдиної наскрізної системи параметрів дозволили виокремити в загальному масиві наслідувань імперських денаріїв дві самостійні групи («хвилі»), які, маючи спільну географічну локалізацію знахідок, за іншими, визначеними в дослідженні, ключовими ознаками не перетинаються та, скоріше за все, рознесені в часі, за нашими оцінками – приблизно на 100 – 150 років.
2. Перша «хвиля» наслідувань римських імперських денаріїв – це наслідування, відкарбовані з високоякісного срібла, для яких характерне значне стилістичне розмаїття, фактична відсутність ознак «немонетного» використання, а також наявність значної кількості екземплярів із ознаками довгого перебування в обігу (щонайменше – кілька десятиріч або навіть і більше). Хронологічно перша «хвиля», скоріше за все, відноситься до початкового періоду поступового потрапляння римського срібла в ареал становлення черняхівської культури та датується переважно II століттям (нижньою хронологічною межею виготовлення того чи іншого конкретного наслідування при цьому виступає дата виготовлення прототипу). Географічно наслідування першої хвилі походять, очевидно, із прикордонних з Римом територій, тобто зі Східної та Південно-Східної частин ареалу формування черняхівської культури (власне, саме там і локалізована найбільша частина знахідок наслідувань першої «хвилі»). Ймовірною хронологічною межею завершення першої «хвилі» може бути період Скіфських війн, коли римське срібло почало надходити на територію черняхівської культури у великій кількості, а карбування наслідувань із якісного срібла втратило сенс. Але все, що було відкарбовано в межах першої «хвилі», залишилося в обігу поряд із новими надходженнями римського срібла.

3. Друга «хвиля» наслідувань римських імперських денаріїв – це плаковані підробки, які, однак, у стилістичному аспекті (якщо брати в цілому по масиву) значно ближчі до своїх прототипів ніж наслідування першої «хвилі». Мета виготовлення – введення до грошового обігу, але в цьому випадку, – вже підробок, в повному сенсі цього слова. Датується друга «хвиля» другою половиною III – першою половиною IV століття. Це самостійне явище, яке не має прямого зв'язку та перетинів із наслідуваннями першої «хвилі».

У перспективі зазначена концепція двох «хвиль» та запропонована авторами аналітична схема можуть сприяти більш точній класифікації та періодизації всього масиву наслідувань римських монет, які виготовлялись на території України.

References

- Anokhin O.V. (2015). *Falshivomonetnichestvo u varvarskikh plemen na territorii sovremennoi Ukrainy i Moldovy* [Counterfeiting of barbarian tribes on the territory of modern Ukraine and Moldova]. Dnepropetrovsk: Seredniak T.K. [in Russian].
- Anokhin O.V. (2018). *Do pytannia chasu karbuvannia ta obihu varvarskykh nasliduvan.* [On the question of the time of minting and circulation of barbaric imitations] Tezy dopovidei V mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii «Aktualni problemy numizmatyky u systemi spetsialnykh haluzei istorychnoi nauky», 21–22 chervnia 2018 r. (Abstracts of papers) (pp. 35-38). Medzhybizh – Pereiaslav-Khmelnytskyi – Kropyvnytskyi – Kyiv, 2018. [in Ukrainian].
- Burshe A., Myzgin K. (2017). *K voprosu o tekhnologii proizvodstva rannikh varvarskikh podrazhanii rimskim monetam (po rezultatam metallograficheskikh analizov)* [On the issue of the production technology of early barbaric imitations of Roman coins (according to the results of metallographic analyzes)]. Numizmaticheskie chteniia Gosudarstvennogo istoricheskogo muzeia 2017 goda. (Abstracts of papers) (pp. 40-43). Moskva [in Russian].
- Myzgin K. (2009). «*Varvarskie» podrazhaniya rimskim monetam na territorii chernyakhovskoj kul'tury* [«Barbarian» imitations of Roman coins on the territory of Chernyakhov culture] // Drevnosti 2009. Har'kovskij istoriko-arheologicheskij ezhegodnik. – Vyp. 8. — Har'kov. [In Russian]/
- Nadvirniak, O., & Pohorilets, O. (2019). «*Falshyvomonetnytstvo*», «*neofitsiini imitatsii*» chy «*neofitsiine monetne vyrobnyystov*»? *Do pytannia prysutnosti «lytykh» denariiv I-III stolittia na «varvarskykh» terytoriiakh Pivdenno-Skhidnoi Yevropy (za materialamy mezhyrichchia serednoho Dnistra ta Pivdennoho Buhu).* [«Counterfeiting», «unofficial imitations» or «unofficial coinage»? On the question of the presence of «cast» denarii of the I-III centuries in the «barbaric» territories of South-Eastern Europe (according to the

interfluve of the Middle Dniester and the Southern Bug)] *Ukrainskyi numizmatychnyi shchorichnyk – The Ukrainian Numismatic Annual*, 3, 28-41.
[In Ukrainian]